

نگاهی اجمالی بر مقوله اخلاق در پژوهش های اینترنت محور

سوزان عارضی

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور واحد روانسر
(s.arezhi@yahoo.com)

مسعود حمیدی

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تکنولوژی آموزشی دانشگاه پیام نور واحد روانسر
(masoudhamid111@yahoo.com)

وهبی مرادی

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مدیریت بازرگانی گرایش کارآفرینی دانشگاه کردستان
(wahbi5492@gmail.com)

1

چکیده

گسترش روزافزون فناوری های نوین و استفاده فراگیر از منابع اینترنتی در بسیاری از پژوهش های کاربردی توجه به اخلاق پژوهشی در این حوزه اهمیت فزاینده ای پیدا می کند. اغلب استفاده از اینترنت به عنوان منبع کارآمد، به روز و در دسترس دارای مزایا و معایبی است که نیازمند اخلاق پژوهشی در این زمینه است. پژوهش حاضر با بررسی وجوه کیفی و کمی توجه به اخلاق در پژوهش های اینترنت محور به عنوان اخلاق عملی و نظری می پردازد. نتایج پژوهش حاضر نشان دهنده این مطلب است که با توجه به گسترش و استفاده فراگیر از منابع اینترنتی هنوز به طور اساسی به مقوله اخلاق پژوهشی در این حوزه توجه نشده است، قوانین و مقررات کافی و دارای تضمین عملی برای تدوین، گسترش و بکارگیری مطالب در نشریات اینترنتی وجود چشم گیری ندارد و با ضعف های بنیادی روبرو است. چالش اصلی در این زمینه راستی آزمایی، حق چاپ و نشر آثار در محیط اینترنت است. گسترش قوانین کاربردی در زمینه تولید و عرضه منابع، توجه به اخلاق پژوهشی در کاربران اینترنتی، رعایت اخلاق در ترویج و گسترش مطالب اینترنتی می تواند اخلاق پژوهشی در حوزه اینترنت را گسترده تر و کارآمد کند و همچنین با فرهنگ سازی و ترویج قانون مداری می توان سبب اخلاق محور شدن فرآیندهای علمی در اینترنت شود.

واژگان کلیدی: اخلاق پژوهشی، فلسفه اخلاق، اینترنت، علوم تربیتی

مقدمه

اخلاق از جمله اساسی‌ترین و پویاترین حیطه‌های فلسفی در روزگار معاصر است. اخلاق پژوهش در حوزه علم انسان‌شناسی شکل گرفته‌است و این اهمیت والا از فراگیری و عمومیت آن ناشی می‌شود همچنین علم اخلاق علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آنها را معرفی می‌کند و به شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد.

اخلاق مداری در پژوهش از مباحث پرکاربرد در اخلاق کاربردی و اخلاق حرفه‌ای است، اخلاق پژوهش به دلیل فراوانی اطلاعات و تولیدات علمی در عصر جدید مورد توجه ویژه قرار گرفته‌است (خنیفر و همکاران، ۱۳۹۰) بر این اساس اخلاق یکی از مولفه‌های زندگی امروزی است و در دهه‌های اخیر این شاخص در خفا مانده به امری پرسش‌برانگیز تبدیل شده‌است. فرآیند فزاینده‌ای وجود دارد که نشان می‌دهد این اقدامات رسمی ناکافی هستند و لزوماً تضمین‌کننده اخلاقی بودن یک پروژه تحقیقاتی نیستند؛ بنابراین انجام تحقیقات با کمک مردم نباید صرفاً بر پایه درک برجسته و غالب و غیرمنسجم از اصول اخلاقی صورت می‌شود. پژوهش‌های اخلاقی انعطاف‌پذیر، پذیرای زمینه‌های متنوع و همواره با تغییر محیط‌ها یا امکانات فناورانه که تحلیل‌های اخلاقی صرفاً ساده‌انگارانه از مجموعه قواعد یا کدهایی اخلاقی نیست، بلکه این تحلیل‌ها و تصمیم‌گیری‌ها وابسته به و موقعیت‌های مختلف، متکثر و متنوع است (ثقه‌السلامی، ۱۳۹۷)

2

در اواسط دهه ۹۰ میلادی همراه با گسترش اینترنت پژوهش در این دهه اخلاق پژوهش اینترنتی مبتنی بر اخلاق پژوهش سنتی بود و سندجوانب اخلاقی و حقوقی پژوهش درباره سوزده‌های انسانی در محیط اینترنت (۱۹۹۹) توسط انجمن آمریکایی پیشرفت علم مهم‌ترین سند است. توسعه پژوهش‌های اینترنتی مربوط به دهه آغازین سال ۲۰۰۰، همراه با امکانات وب از جمله ارتباط داشتن، تعاملی بودن و متن بودن مبتنی بود. صاحب‌نظران بر این باورند که وب جهان گستر یا به تعبیری اینترنت دیگر تنها ابزار برای پژوهش نیست، بلکه ابزار و یا محیطی برای درک سوزده از واقعیت است از این رو، پژوهش از طریق اینترنت از جنبه‌های اخلاقی قابل توجهی برخوردار است (ثقه‌السلامی، ۱۳۹۱).

اینترنت، بزرگ‌ترین فن‌آوری ارتباطی رایانه‌ای است که تا کنون به دست انسان طراحی، مهندسی و اجرا شده‌است. وابستگی نسبی فعالیت‌های بشری به اینترنت در مقیاس جهانی، از آغاز دوران تاریخی جدید در عرصه‌های گوناگون علوم حکایت دارد. امروزه روش‌های ارتباطی به واسطه اینترنت افزایش یافته‌است. اینترنت به عنوان یکی از منابع پژوهشی، به جایگاه کتاب و مطالعات مکتوب نمی‌رسد پس فرهنگ درست به کارگیری اینترنت آن است که ما را از کتاب و مطالعه، جدا نکند (منتی‌محب و ذولقدر، ۱۳۹۰).

پژوهش اینترنتی به نوعی از فعالیت‌های تحقیقاتی اشاره دارد که در آن از اینترنت برای جمع‌آوری اطلاعات توسط ابزاری آنلاین استفاده می‌شود مواردی از قبیل پیمایش‌های آنلاین از طریق ارسال رایانامه و یا اینکه از اینترنت برای جمع‌آوری داده‌ها و بررسی فعالیت‌ها در محیطی آنلاین بهره‌برداری می‌گردد (Buchanan and Zimmer 2016)

امروزه جستجو و پژوهش در فضای اینترنت، در میان محققان امری رایج گردیده و کاوش در این عرصه جهان گستر، کاربران را در ساماندهی امور پژوهشی به شکل سریع و مطلوبی یاری می‌رساند. روزانه نزدیک به چهارصد میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می‌کنند و یکی از کاربردهای اصلی اینترنت، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. مشکل اساسی

ارتباط های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی، اساساً بر پایه متن استوار است که این سبب چالش بزرگ در راستی آزمایشی مطالب، حق نشر و حق چاب می شود.

جهت دهی اخلاقی به پدیده جهانی اینترنت، هم از جنبه های مثبت آن استفاده کرد و کارکردهای سودمند و سازنده شبکه جهانی اینترنت که افزودن بر دانش همگانی و آموزش از راه دور یکی از کارکردهای مثبت اینترنت، بالا رفتن سطح دانسته های کاربران در زمینه های گوناگون علمی، سنگین کاربران اینترنتی در استفاده علمی از این پدیده است.

ورود اینترنت به جمهوری اسلامی ایران به سال ۱۳۶۸ برمی گردد از آن سال تاکنون ایران در زمینه استفاده از اینترنت به رشد بالایی دست یافته و جمعیت کاربر اینترنتی کشور افزایش یافته است. با آغاز عصر حاضر و گسترش فناوری های نوین و استفاده فراگیر از منابع اینترنتی در بسیاری از شاخه های علوم به عنوان یکی از منابع اساسی در آموزش و پرورش، تحقیق و همچنین توسعه علوم چالش های زیادی را پیش روی کاربران به وجود آورده است.

در سال های اولیه استفاده از اینترنت برای تحقق اهداف پژوهشی به نظر می رسید که روش های پژوهش مورد استفاده در جهان فیزیکی یا جهان واقعی برای تحقق اهداف پژوهشی در جهان مجازی نیز به نحو یکسانی قابل استفاده است، آن چنان که اصول اخلاقی حاکم بر پژوهش های سنتی در مقابله با سوژه های انسانی در پژوهش های اینترنتی نیز گسترش پذیر است (ثقه السلامی، ۱۳۹۷).

3

بررسی و ارزیابی چالش های فضای مجازی و اینترنت به عنوان منبع وسیعی از اطلاعات مشکل ساز است. مجموعه ای از آداب و اصول اخلاقی که توسط تمام اعضاء یک جامعه علمی در فرآیند استفاده، تولید و نشر دانش رعایت شود را اخلاق علمی می نامند (منصوریان، ۱۳۹۰)؛ اصول اخلاق علمی ضامن سلامت، پویایی و بالندگی مطالعات در حوزه های مختلف است و ارمغان آن برای جامعه اعتمادی است که نسبت به یافته های علمی وجود دارد.

یکی از رویکردهای علم اخلاق، فلسفه اخلاق است که بدون در نظر گرفتن نقش و اهمیت آن و پیش کشیدن سؤالاتی که این حوزه از فلسفه، مطرح می کند، نمی توان فهم کاملی از اخلاق و اخلاقیات را کسب کرد. فلسفه اخلاق مانند هر شاخه دیگری از فلسفه، برای پاسخ دادن به سؤالات پیش رویش به تبیین و توضیح پاره ای مسائل می پردازد. این مسائل می توانند مخصوص اخلاق باشند یا می توانند مسائلی باشند که هم در اخلاق و هم در علوم دیگر مورد بررسی است.

فرهنگ استفاده از منابع اینترنتی یکی از اساسی ترین چالش های منابع اینترنتی است. همچنین شاهد انفجار اطلاعات در دنیای مجازی هستیم که در عین مفید بودن، سبب خسارت های مادی، فرهنگی و اجتماعی نیز می شود. این خسارت ها می تواند صدمات جبران ناپذیری به خانواده ها و در نتیجه افراد جامعه وارد کند (شجاری و شجاری، ۱۳۹۳).

اخلاق علمی مجموعه ای از آداب و اصول اخلاقی است که قرار است توسط تمام اعضاء یک جامعه علمی در فرآیند استفاده، تولید و نشر دانش رعایت شود که این آداب یا در قالب منشورهای حرفه ای مکتوب و مدون شده اند، یا همچون «اصولی نانوشته» مورد توافق متخصصان رشته های مختلف قرار گرفته اند (منصوریان، ۱۳۹۰).

تأثیر گسترش قلمرو پژوهش های اینترنتی، سوژه های انسانی پژوهشی به عنوان مبنایی ترین مفهوم در اخلاق پژوهش اینترنتی، توسعه ای مفهومی می یابد (ثقه السلامی، ۱۳۹۷). مفهوم سوژه های انسانی بایستی برای تحلیل و ارزیابی فراگیر این موقعیت های اخلاقی در پژوهش های اینترنتی به کار گرفته شوند (ثقه السلامی، ۱۳۹۷). یکی از کارکردهای مثبت اینترنت، بالا رفتن سطح دانسته های کاربران در زمینه های گوناگون علمی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی است.

محقق با رفتار اخلاق محور می‌تواند سبب افزایش مقوله اخلاق در پژوهش بخصوص در پژوهش‌های اینترنت محور شود پژوهش یا تحقیق علمی همان بررسی یا کندوکاو سازماندار، مهاردار، علمی و انتقادی پرسش‌ها یا گمانه‌زنی‌های در پیرامون رابطه‌های مفروض در میان پدیده‌های هستی است (کرلین جر، ۱۹۷۳؛ حمیدی، ۱۳۷۵). از ویژگی‌های یک پژوهشگر می‌توان به دارای ادب و نزاکت بون، به اصل موضوع و حقیقت دست پیدا کردن، دارای منش والایی بودن و همچنین بتواند همچون پدر و مادری مهربان نتایج تحقیق را در اختیار دیگران قرار دهد و از غرور خود بکاهد اشاره کرد.

فرهنگ نحوه استفاده از اینترنت، چگونگی عرضه، گسترش و انتقال منابع در اینترنت و همچنین حقوق نشر و راستی‌آزمایی مطالب علمی از اصلی‌ترین چالش‌های این حوزه به شمار می‌آید. اخلاق بر همه وجوه انسان تاثیر گذار است و بحث اخلاق در پژوهش یکی از جنبه‌های اخلاق کاربردی و حرفه‌ای است. ضرورت طبقه‌بندی مسائل اخلاقی در حوزه اخلاق از واضح است که توسعه یافته‌ای از اخلاق یارانه است همچنین اخلاق هنجاری، اخلاق کاربردی، اخلاق توصیفی و فلسفی چهار اصل علم اخلاق در عصر ارتباطات است (ثقه‌السلامی، ۱۳۸۸).

اخلاق پژوهشی با چالش‌های علمی و عملی متعددی روبه‌رو است که با گسترش جهانی شدن در آینده این چالش پیچیده‌تر خواهد شد و اینترنت محور اصلی تحقیقات در عصر حاضر می‌گردد همچنین اخلاق پژوهشی نیازمند جهانی شدن و شبکه‌سازی است تا اخلاق را مبنا قرار داد (حسین رحمان پور، ۱۳۹۳).

4

فن‌آوری‌هایی چون اینترنت اگر با دستورهای اخلاقی بکارگیری همراه نشود، انسان را به تباهی می‌کشاند. اخلاق اطلاعاتی به ارزش‌های انسانی و اجتماعی نظیر حریم خصوصی، امنیت و خودسازی با شناسایی و تحلیل تاثیرات فناوری اطلاعات می‌پردازد و با توجه به پیشرفت فناوری در محیط دیجیتال و مقوله اخلاقی در اینترنت مقوله‌ای بسیار مهم است که معیارهای چون حق مولف، امنیت و آزادی اطلاعات، روزآمدی، صحت و اعتبار، حدود سانسور و حق دریافت را شامل می‌شود (نوری و رادفر، ۱۳۹۴).

پژوهش حاضر با بررسی هدفمند بر روی تحقیقات محققین در اخلاق پژوهشی و چالش اخلاق در پژوهش‌های اینترنت محور به بررسی اجمالی بر مقوله حاضر می‌پردازد تا بررسی ارزیابی‌های پژوهش حاضر دیدی جزئی از این چالش‌ها بدست آورد و راهکارها و پیشنهادهایی را برای گسترش و ارتقای اخلاق در این زمینه ارائه کرد.

روش تحقیق

مطالعه حاضر با هدف بررسی اساسی و بررسی منابع علمی شایسته و مرتبط بر مقوله اخلاق در پژوهش‌های اینترنت محور با استفاده از روش کتابخانه‌ای شامل مطالعات کتب، اسناد و مدارک و همچنین از جدیدترین منابع و مقالات علمی و همچنین مطالب مورد نیاز مرتبط با موضوع مورد بحث از طریق اینترنت جمع‌آوری شده و پژوهش‌های و مطالعات در کشورمان ایران و جهان مورد استفاده و ارزیابی قرار گرفته و از این داده‌ها برای تدوین این مقاله استفاده شده است.

پیشینه تحقیق

توجه به اخلاق پژوهش به آثار مخرب تحقیقات و تکنولوژی‌های دوران مدرن بازمی‌گردد که باعث شد جامعه بشری را درگیر جنجال و تنش‌هایی کند. برای امکان کنترل بهتر آسیب‌های روز افزون دنیای پژوهش، تلاش‌هایی از سوی برخی مجامع و

سازمان‌ها صورت گرفته است، اخلاق پژوهش اینترنتی زیرمجموعه‌ای از اخلاق کاربردی است که هدف آن بررسی، ارائه و به کارگیری رهنمودها و کدهای اخلاقی برای هدایت فعالیت‌های پژوهشی در فضای مجازی است (ثقه‌السلامی، ۱۳۹۸) که به‌عنوان مطالعات میان‌رشته‌ای، رشته‌های علمی و تخصصی متعددی را درگیر می‌کند (ثقه‌السلامی، ۱۳۹۷) پس نتایج تحقیقات ثقه‌السلامی گویای اهمیت اخلاق در پژوهش به‌عنوان مسئله‌ای کاربردی و دارای اهمیت ویژه است.

یافته‌های پژوهش میرزایی و قارخانی در سال ۹۳ نشان می‌دهد که هنجار شکنی در زمینه اخلاق پژوهشی در علوم اجتماعی ایران دو بعد فردی و ساختاری دارد. این تحقیق نشان داد در بعد فردی انحراف از پایبندی به اخلاق در سطوح شخصی و حرفه‌ای در پژوهش و در بعد ساختاری سوء استفاده از قواعد و تعهدات اخلاقی و حرفه‌ای سازمانی در ارتباط با پژوهشگران و پژوهش (کلیه مراحل انجام و ارائه یک پژوهش) است نتایج این تحقیق مشخص‌کننده این موضوع است که باید به هر دو بعد فرد و ساختار در بهبود اخلاق در مطالعات توجه جدی داشت.

پژوهش ثقه‌السلامی در سال ۹۷ نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری‌های اخلاقی باید بر اساس موقعیت‌های پژوهشی در محیط اینترنت به‌صورت موردی و با رویکردی پایین به بالا اتخاذ گردد و همین‌طور دو شاخص امکانات اینترنتی و موضوعات اخلاقی، معیارهای اساسی در بررسی و تحلیل چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی معرفی می‌شود.

نتایج تحقیق امیرخانی و همکاران در سال ۸۹ نشان داد که صفات شخصیتی مانند هوشمندی به میزان قابل توجهی با رفتارهای غیراخلاقی اینترنتی در دانشجویان ارتباط منفی دارد و صفات شخصیتی مانند برونگرایی، سازگاری و ثبات عاطفی به میزان کمتر با رفتارهای غیراخلاقی اینترنتی در دانشجویان ارتباط منفی دارد.

همچنین یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد صفاتی مانند هوشمندی به میزان قابل توجهی با رفتارهای غیراخلاقی اینترنتی در دانشجویان ارتباط منفی دارد و صفات شخصیتی مانند برونگرایی، سازگاری و ثبات عاطفی به میزان کمتر با رفتارهای غیراخلاقی اینترنتی در دانشجویان ارتباط منفی دارد همچنین این پژوهش نشان داده است که بین صفات شخصیتی و تقلب اینترنتی نیز رابطه معنی‌دار و سازمان‌ها و مراکز ذی‌ربط می‌توانند از این تحقیق در تدوین سیاست‌ها و قوانین مربوط به فعالیت‌های علمی که با استفاده از کامپیوتر و اینترنت می‌باشد استفاده نمایند (امیرخانی، وحدت، خضریان، ۱۳۸۹)..

پژوهش جمال‌خانی جزئی (۱۳۸۶) نشان‌دهنده این است که اخلاق در فناوری اطلاعات بر پایه اصول اسلامی باید در درون شخص نهادینه شود و اخلاق حرفه‌ای با زور و اجبار قابل نهادینه شدن نیست این تحقیق نشان‌دهنده این موضوع است باید با ترویج افکار و اعمال والای اخلاقی و انسانی با اصول اسلامی پدیده اخلاق در فناوری اطلاعات را بسط داد.

نظام فرهنگی و اخلاقی که هم‌اکنون بر فضای مجازی حکم فرماست چیزی جز همان اخلاق جامعه مدرن غربی با همان خصوصیات ویژه تاریخی جامعه غربی بعد از رنسانس نیست پس نظام هنجاری و فرهنگی که بر دو خصلت مادی‌گرایی و رفاه‌طلبی وسیع و عمیق و همچنین مخالفت با گذشته و هرگونه مبانی سنتی و مذهبی خود را نشان داده است (بختیاری، ۱۳۹۱) پس مطالعات این تحقیق نشان می‌دهد که اخلاق در جامعه غربی عصر حاضر شالوده اصلی نظام اخلاقی حامی بر اینترنت است. بررسی تحقیقات بالا در پژوهش حاضر نشان‌دهنده این موضوع است که مقوله اخلاق به‌عنوان اخلاق کاربردی در اینترنت با توجه به توسعه مطالعات در فضای مجازی در هر دو بعد فردی و ساختاری مورد توجه قرار گیرد و با توجه به ماهیت اخلاق اسلامی بتوان فرهنگ و اخلاق را حوزه اینترنت با وضع قوانین کاربردی و ایجاد فرهنگ‌سازی گسترده روزبه‌روز گسترش داد.

منصوریان در سال ۱۳۹۰ بیان داشت که از نظر ماهیت و زیربنای فلسفی، اخلاق علمی خود زیرمجموعه‌ای از اخلاق به معنای عمومی آن است. در مجموع، اخلاق علمی ضامن سلامت و استواری فرآیند تولید، اشتراک و نشر دانش است. در سایه این اخلاق پژوهشگران به یکدیگر اعتماد دارند و جامعه نیز به اصالت، صحت و درستی یافته‌های پژوهشی اعتماد خواهد داشت. این اعتماد دوجانبه سرمایه‌ای عظیم است که پایه‌های پیشرفت و پویایی هر جامعه بر آن استوار خواهد بود. اخلاق علمی پژوهشگران را موظف می‌سازد که در مطالعات خود کاملاً صادق، منصف و بی‌طرف باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

اصلی‌ترین هدف از محور قرار دادن اخلاق در حوزه پژوهش‌های اینترنت محور ارزشمند شمردن این بحث در میان نویسندگان و گردآورنده گان به عنوان دخیل‌ترین افراد در این چالش است. فرهنگ سازی برای استفاده قانونی و اخلاقی از اینترنت به عنوان منبعی غیر قابل چشم پوشی امر ضروری به شمار می‌آید. وظیفه فلسفه اخلاق این است که عناصر قبلی را از عناصر تجربی متمایز ساخته و بررسی توجیهی برای قبول عناصر قبلی را ارائه دهد. فرآیند پژوهشی در چهار مرحله انجام می‌گیرد: (۱) تشخیص، (۲) برنامه اقدام، (۳) انجام اقدام و (۴) ارزیابی اقدام که مرحله تشخیص مسائل اخلاقی برای ارائه کدهای اخلاقی مبتنی بر روشی اسنادی است.

6

اخلاق پژوهش اینترنتی زیرمجموعه‌ای از اخلاق کاربردی است که به‌عنوان یک حوزه مطالعات میان رشته‌ای، رشته‌های علمی و تخصصی متعددی را درگیر می‌کند. هدف آن بررسی، ارائه و به‌کارگیری رهنمودهای اخلاقی برای انجام فعالیت‌های پژوهشی، خصوصاً با تمرکز بر سوژه‌های انسانی در پژوهش‌های اینترنتی است. این مقاله با رویکردی توصیفی، مبتنی بر روش‌شناسی پژوهش‌های اسنادی و در چارچوب مطالعات کتابخانه‌ای ارائه گردیده است (ثقه السلامی، ۱۳۹۷). تحقیق و پژوهش درست، در بالابردن جایگاه علمی جامعه لازم بوده و رعایت شرایط اجرای پژوهش خوب بر عهده محققان و پژوهشگران می‌باشد. پژوهشگران باید در رابطه با فعالیت‌های پژوهشی خود در برابر خداوند سبحان، خود، دانشگاه، پژوهشگاه یا محل انجام پژوهش، همکاران، دانشجویان و جامعه علمی پاسخگو باشند همچنین در این راستا آگاهی و رعایت اصول علمی حاکم بر مراحل پژوهش، باید مطابق با مبانی اخلاق پژوهشی ایجاد شود و در راه کاربرد و گسترش این اصول و مبانی کوشا باشند.

تحقیق و پژوهش باید اصول و قواعدی که تحت عنوان پژوهشی نامیده می‌شود را رعایت کرد. این اخلاق پژوهشی برای تمامی محققین، پژوهشگران، اعضای هیات علمی و دانشجویان می‌باشد. وزارت علوم و تحقیقات نیز با تدوین قانونی در همین راستا، سعی در مهم جلوه دادن منشور اخلاق پژوهشی نموده است. در مجموع اخلاق علمی عامل مهمی در پیشگیری از بروز فریب کاری‌های احتمالی در محیط علمی است. رعایت اصول اخلاق علمی ضامن سلامت، پویایی و بالندگی مطالعات در حوزه‌های مختلف است و ارمغان آن برای جامعه اعتمادی است که نسبت به یافته‌های علمی وجود دارد.

اخلاق پژوهش به بررسی مسائل اخلاقی در فرآیند انجام پژوهش می‌پردازد و در این زمینه به اصولی اخلاقی اشاره دارد که پژوهش را از ابتدا تا پایان و سپس در مراحل انتشار نتایج و پس از آن هدایت می‌کند (خالقی، ۱۳۸۸). بر این اساس اگر از یک سو فعالیت‌های پژوهشی در رشته‌های تخصصی نظری و عملی به عنوان حرفه تلقی گردد و پژوهندگان به‌عنوان متخصصان این حرفه معرفی شوند (کاردان، ۱۳۹۵). آسیب‌شناسی زمینه‌های بروز تخلفات پژوهشی و اعمال پیشگیرانه، ترویج اخلاق در

پژوهش، افزایش سطح آگاهی محققان نسبت به موضوع اخلاق در پژوهش و بررسی کارشناسی گزارش‌های ارتکاب تخلفات پژوهشی بخشی از وظایف و مأموریت‌های کارگروه اخلاق در پژوهش، براساس آیین نامه اجرایی قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی است.

برای رعایت اخلاق علمی باید دید چه کسانی در فرآیند تولید علم دخالت دارند و چه کسانی از این فرآیند بهره‌مند می‌شوند. به این ترتیب پژوهشگر موظف است حقوق همه این گروه‌ها را رعایت کند. در یک تقسیم‌بندی کاملاً کلی هفت گروه اصلی در این فرآیند مشارکت دارند و از آثار آن بهره‌مند می‌شوند. این گروه‌ها عبارتند از: جامعه مورد مطالعه، پدیدآورندگان آثار مورد استناد، خوانندگان آثار علمی، پژوهشگران همکار، رسانه‌های متولی نشر علمی، پژوهشگران فردا، و سازمان‌های حامی پژوهش. پژوهشگر موظف است حقوق همه این گروه‌ها را به درستی بشناسد و به این حقوق احترام بگذارد.

سوژه‌های انسانی در پژوهش‌های اینترنتی باید از یک سو بر روی محور سوژه‌های انسانی ناسوژه‌های انسانی ارزیابی شوند و از سویی دیگر از منظر شخص محوری متن محوری مورد سنجش قرار گیرند همچنین ناحیه آسیب پذیری سوژه‌های مورد پژوهش از بالاترین درجه مخاطرات اخلاقی بالقوه برخوردار است چرا که در اینجا به دلیل ارتباط مستقیم با سوژه‌ها از طریق ارتباطات ویدیویی، بسیاری از مسائل اخلاق پژوهش (همچون تجاوز به حریم خصوصی، تهدید گمنامی و ناشناختگی در پژوهش‌هایی با داده‌های حساس، و مواردی دیگر فرصت ظهور و بروز بیشتری می‌یابد (ثقه السلامی، ۱۳۹۷).

باید بیان داشت که اخلاق شامل کمالات نفسانی، روحی، هنجار فردی و اجتماعی و کلیه ی افعال اختیاری شامل ظواهر و باطنی است که متصف به خوب و بد می‌شوند و دارای بار ارزشی هستند و انسان را در رسیدن به کمال نهایی کمک می‌کنند ارتقاء سطح کیفی و کمی پژوهش‌های اینترنتی و توجه به قوانین حوزه اینترنت سبب گسترش اخلاق در پژوهش‌های اینترنتی می‌شود. آشنایی با وظایف اخلاقی در پژوهش و همچنین سوءرفتارهای احتمالی در هر مرحله از فرآیند پژوهش نخستین گام موثر در راه افزایش اخلاق مداری در پژوهش‌های علمی می‌باشد.

در انجام فعالیت‌های پژوهشی از طریق این فناوری‌ها، مسائل اخلاقی و اجتماعی متنوعی رخ می‌دهد که مدل‌های جدیدی از ارزیابی و ملاحظات اخلاقی را برای چنین پژوهش‌هایی ضروری می‌نماید (AOIR 2002) ایجاد زمینه کنترل و نظارت برای گسترش، توسعه و استفاده از منابع علمی اینترنتی نیاز است، ایجاد ساختارها قوی قانونی و بخصوص ایجاد روحیه تعهد و مسئولیت پذیری و رعایت حقوق مولف و پژوهشگر سبب می‌شود آفات مربوط به این حوزه کم و اخلاق پژوهشی مبنای کاربها در اینترنت باشد.

راه‌های افزایش ترویج پژوهش می‌توان به ایجاد انگیزه‌ی کافی در افراد، برگزاری کلاس‌های پژوهش در دانشگاه‌ها و مدارس، فراهم کردن منابع تحقیق برای محققین. همچنین هر پژوهشی دارای اصول و مبانی است از جمله: نقد پذیری، امانت‌داری، قضاوت، مستدل بودن می‌باشد. از رفتارهای سوء پژوهشی می‌توان به رفتارهای خارج از اصول اخلاقی و پژوهشی سهوی و یا عمدی پژوهشگر اشاره کرد. بی‌اخلاقی پژوهشی شامل جعل، تحریف، سرقت اطلاعات و مطالب، گزارشات نادرست نتایج، تاثیر عقاید و افکار خود در نتایج و گزارشات اشاره کرد.

با ورود اینترنت به کشور ما نیز کاربران به جای استفاده‌های آموزشی، اطلاع‌رسانی و علمی از آن، به کارکردهای زیان بار آن بیش تر توجه کرده‌اند. این امر می‌تواند با پدید آوردن تأخر فرهنگی، آسیب جدی به فرهنگ و باورهای جامعه وارد سازد. اینترنت به عنوان مسیر اصلی جامعه اطلاعات در عصر حاضر می‌تواند عرصه مناسبی برای تبادل دانش‌های علمی و پژوهشی

در سطح جامعه جهانی باشد. اینترنت همه کارکردها را در پژوهش‌های علمی دگرگون کرده و بسیاری از پژوهشگران و دانش‌دوستان را به سوی خود فرا خوانده است.

به‌کارگیری اینترنت برای اهداف پژوهشی که از روش‌های پژوهش مورد استفاده در جهان فیزیکی، برای تحقق اهداف پژوهشی در جهان مجازی است که پژوهندگان به تدریج دریافته‌اند که چالش‌های اخلاقی مطرح در پژوهش‌های اینترنتی گاهی متفاوت از موارد مطرح در پژوهش‌های سنتی است یا دست‌کم شکل گسترده‌تری یافته است.

شاخص محیط‌ها و امکانات اینترنتی و همین‌طور مؤلفه مسائل اخلاقی، دو معیار اساسی در بررسی و تحلیل چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی است، این شاخص‌ها تا حدی می‌تواند شرایط انعطاف‌پذیر برای پرهیز از ارائه دستورالعمل‌های جهان‌شمول اخلاقی و تنها تکیه بر رهنمودها یا بینش‌های اخلاقی برای بررسی موقعیت‌های متنوع و متکثر در پژوهش‌های اینترنتی را فراهم نماید (نقه‌السلامی، ۱۳۹۷).

نااخلاقی‌های مختلف در زمینه قابلیت استفاده از اینترنت به عنوان یک ابزار قدرتمند و بروز برای پژوهش‌های مختلف علوم نشان از اثرگذاری ساختار و فرد دارد. زیرا در پژوهش‌های علمی، محقق به عنوان یکی از تاثیرگذاران عمده بر ساختار پژوهش، نهادها، افراد و سازمان‌های پژوهنده در دو بعد اخلاق حرفه‌ای و شخصی دارای مسئولیت و موثر است. سرعت علمی توسط یک پژوهنده می‌تواند نظر اجتماع علمی را نسبت به دیگر فعالیت‌های علمی پژوهنده دچار تردید و حفظ اصول اخلاقی، اعتمادپذیری و امانتداری آثار وی را خدشه دار کند همچنین سرعت علمی نوعی فریبکاری در محیط علمی است و در بهترین حالت و در صورت غیرعمدی بودن آن، نوعی سهل‌انگاری به شمار می‌آید (نورمحمدی، ۱۳۹۳).

دسترسی به اهداف مورد نظر در فضای وسیع اینترنت، نیازمند شناخت درست از منابع علمی و ابزارها و توانمندی‌های موجود در آن است. از لوازم ضروری تحقیق در گستره اینترنت، آشنایی با پایگاه‌هایی است که محتوای معتبر و متنوعی را در حوزه علوم اسلامی و انسانی به دست می‌دهند.

پیشنهاد می‌شود با توجه به بررسی مطالعه حاضر توجه ویژه‌ای به امر اخلاق در فرآیند‌های پژوهشی شود و بخصوص با گسترش استفاده از منابع اینترنتی این توجه باید به شکل کارآمد و گسترده‌ای اخلاق در حوزه مطالعات اینترنتی را ترویج داد. پیشنهاد می‌شود که سازمان‌های خدمات‌رسان، مراکز علمی و آموزشی و همچنین همه مراجع علمی و عمومی با وضع قوانین و نظارت بر اجرای آن سبب شود تا در همه مراحل پژوهش‌های اینترنتی براساس اخلاق و قانون منابع علمی کاوش، استخراج، تدوین، ارائه و در نهایت مورد استفاده قرار گیرد.

ارتقای شرایط در اخلاق در پژوهش را نیازمند پایبندی بیش از پیش به سازوکار و نظام جدید ایجاد شده دانست و برای رصد همه جانبه فعالیت‌های پژوهشی در کشور با هدف ارتقای کیفیت پژوهش‌ها و مقالات و کاهش درصد خطاها و سوء رفتارهای پژوهشی استفاده کرد. پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی، قانون‌پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی، مصادیق تخلفات پژوهشی و گزیده‌ای از مصادیق تخلفات پژوهشی تبلیغ شود.

منابع

امیرخانی، امیرحسین، وحدت، داوود و خضریان، سمیرا، ارتباط بین اخلاق اینترنتی و پنج الگوی شخصیتی دانشجویان، اخلاق در علوم و فناوری پاییز و زمستان شماره ۳، ۱۳۸۹.

- بختیاری، آمنه، بررسی هنجارهای اخلاقی در فضای مجازی (اینترنت). مطالعات رسانه ای، دوره ۷، شماره ۱۹، ۱۳۹۱.
- ثقه السلامی، علی رضا. توسعه مفهومی سوژه های انسانی در اخلاق پژوهش اینترنتی. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، جلد ۱۳، ش ۳، ۱۳۹۷.
- ثقه السلامی، علی رضا، رویکردی طبقه بندی شده به حوزه اخلاق اطلاعات. مجله اخلاق در علوم و فناوری، س ۴، ش ۱ و ۲، ۱۳۸۸.
- ثقه السلامی، علیرضا، چارچوبی برای تحلیل موقعیت های اخلاقی در پژوهش های اینترنتی. مدیریت اطلاعات، دوره ۴، شماره ۲، ۱۳۹۷.
- ثقه السلامی، علیرضا، فرآیندی برای تدوین مرامنامه اخلاق پژوهش اینترنتی مبتنی بر روش اقدام پژوهی. اخلاق در علوم و فناوری، سال ۱۴، شماره ۲، ۱۳۹۸.
- حمیدی، محمد علی، پژوهش چیست و پژوهشگر کیست؟ فصلنامه تعلیم و تربیت شماره، ۱۳۷۵.
- خانی جزنی، جمال، فلسفه اخلاق و فناوری اطلاعات. پیام مدیریت، شماره ۲۳، ص ۵ تا ۲۹، ۱۳۸۶.
- رحمان پور، حسین، نگاهی به جایگاه و نقش اخلاق در پژوهش. اولین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران، ۱۳۹۳.
- شجاری، عبدالله و شجاری، مرتضی. اخلاق در دنیای مجازی. چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی، زنجان، گروه فلسفه دانشگاه زنجان، ۱۳۹۳.
- مارکزیک، جو فری و همکاران، ۱۳۸۶، اصول طرح تحقیق و روش شناسی، ص ۳۱۳، صص ۱۳۵-۳۲۰.
- منتی، محب اعظم و ذوالقدر، حسین، بررسی نقش و جایگاه اینترنت در آموزش و پرورش دانشگاه ها مطالعه موردی: دانشکده صنعتی عمران، دانشگاه علم و صنعت ایران. فصلنامه آموزش مهندسی ایران، سال ۱۳۹۰، شماره ۵۱، ۱۶۷-۱۴۳.
- منصوریان، یزدان، پایبندی به اخلاق علمی و پیشگیری از فریبکاری در سایه علم. پایگاه تحلیلی خبری لیزنا. سخن هفته شماره ۳۵. ۲۰ تیر، ۱۳۹۰.
- میرزایی، سید آیت الله و قارخانی، معصومه، ۱۳۹۳، اخلاق پژوهش در علوم اجتماعی ایران.
- نورمحمدی، حمزه علی، ۱۳۹۳. سرقت علمی: مصادیق و راهکارها، کتاب ماه کلیات، ۱۷، (۱۹۷)، ۶-۹.
- نوری، سولماز و رادفر، علی رضا. اخلاق اطلاعاتی در پژوهش سنجش میزان آشنایی با مولفه های اخلاقی اطلاعاتی در کتابخانه های پژوهشی تهران. رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سال پنجم، ۱۳۹۴. ش ۲، ۱۱۳ تا ۱۳۵.

Association of Internet Researchers. 2012. Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 2.0). <http://aoir.org/reports/ethics2.pdf>. (Accessed: 11 June. 2017).

Buchanan, E. A. and M. Zimmer. 2016. **Internet Research Ethics**. In **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**. <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-internet-research>. (Accessed 11 June. 2017).

Kerlinger, f. 1973, (1986). **Foundation of behavioral research 2 nd and 3 rd Ed**. N.y: holt, Rinehart and Winston. Clarke, S. (2001). Information Systems Strategic Management, Anintegrated approach, Routledge, Taylor & Francis Group, London & New York.

Khaleghi N. (2008). Research ethics in social science. *Ethics in Science and Technology*; 3(1, 2): 83-92. (In Persian).

6th International Conference on Management and Humanistic Science Research in Iran

17 Sep 2020 - Tehran

ششمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران

محل برگزاری: دانشگاه تهران

۲۷ شهریور ۱۳۹۹

Seghatoleslāmi A. (2011). **The nature of ethical problems of research in cyberspace.** Ethics in Science and Technology; 6(3): 44-57. (In Persian).

Shamoo AE, Resnik, DB. (2015). **Responsible conduct of research.** Translated by: Kārdān A (2015). Tehran: Institute for Social and Cultural Studies Publication. P. 15-21. (In Persian).